

TRUMAN NÉZETEI AZ AMERIKAI KÜLPOLITIKA NÉHÁNY ALAPKÉRDÉSÉRŐL

Egy elküldetlen elnöki feljegyzés, 1945. december

Harry Truman elégedetlen volt az amerikai külpolitika 1945. végi fejleményeivel. Egy 1946. január 5-i feljegyzésben lakonikus tömörséggel vetette papírra az Egyesült Államok külpolitikájának néhány alapkérdésével kapcsolatos negatív észrevételeit. Valamennyi kérdéskörben – közvetlenül vagy közvetve – James Byrnes külügyminiszter ténykedéseit kifogásolta. Önéletrajzában azt állítja, hogy a feljegyzést ismertette Byrnes-szel, aki meghallgatta a kifogásokat.¹ A szituációra különös fényt vet az egykori külügyminiszter „All in one Lifetime” című önéletrajzának azon megállapítása, hogy az elnök nem közölte vele a feljegyzés tartalmát, máskülönben tiltakozott volna megállapításai ellen. Byrnes valószínűnek tartotta, hogy az elnök saját maga részére készítette a feljegyzést. Egy Truman-biográfia arról tanúskodik, hogy a feljegyzés az elnök azon szellemi produktumai közé tartozik, amelyek a Fehér Ház lakója indulatait rögzítették, de amelyek elküldésére nem került sor, tehát lényegében a „gőz levezetésének” célját szolgálták. A biográfus dokumentumok feltárása eredményét közli, így megállapítása forrásértékű.

A feljegyzés annak tulajdonította kifogásai zömét, hogy a külügyminiszter nem járt el kellő gondossággal, nem a kapott elnöki direktívák szellemében és értelmében juttatta érvényre saját nézeteit és nem adott részletes tájékoztatást intézkedéseiről. A feljegyzés leszögezi, hogy Truman nem kapott időben tájékoztatást a bolgár és a román kormány rendőri intézkedéseiről beszámoló jelentésekről, a lengyel kérdésben kényszerhelyzet elé állítva foglalt állást Potsdamban, ám akkor mindenképpen el kellett érni Oroszország részvételt a Japán elleni küzdelemben, később azonban rájött, hogy ez szükségtelen volt. Az iráni fejleményeket a lengyel és a baltikumi problematikával azonosította a feljegyzés. Az elnök kifejezte meggyőződését, hogy Moszkva Törökország előzönlésére készül és a fekete-tengeri szorosok megkaparintására vonatkozó terveket kovácsol; a feljegyzés fogalmazásában az oroszok új háborúra készülődnek, ezért „vasököllet és határozott szavakkal” kell megállítani őket, csak egyetlen nyelvet értenek, a hadosztályok számával kifejezett erőt respektálják. A feljegyzésben a további követelések olvashatók: ragaszkodni kell a Rajna–Duna vízi út, a kielii csatorna megépítéséhez, a fekete-tengeri szorosok nemzetközivé tételéhez, valamint a Japán feletti teljes ellenőrzéshez, Kínát erős központi kormánnyal talpra kell állítani, s ugyanez vonatkozik Koreára. „Kényszeríteni kell Oroszországot a kölcsönbérleti tartozások rendezésére. Elegem van a szovjetek babusgatásából” – hangzott Truman külpolitikai krédójának utolsó követelménye.

Az 1945. december 16–26. között tartott moszkvai külügyminiszteri konferencia határozatai közül különösen nyugtalanította Trumant az atomenergia problematikája. Ezt az amerikai, brit és szovjet külügyminiszter megtárgyalta, és megegyeztek az atomenergia felhasználásáról és kutatásáról szóló előterjesztés-tervezet szövegében. A szöveg az értekezletet megelőzően Washingtonban tartott amerikai–angol–kanadai kormányfői találkozón kialakított megállapodáson alapult. Byrnes erőteljesen képviselte az amerikai álláspontot a tárgyaláson, rugalmasan érvényesítette a nyitott kérdések megközelítési módozatait, de nem lépte túl felhatalmazása kereteit. Amikor Truman értesült, hogy a

találkozó Byrnes kezdeményezésére jött létre, gyanakodni kezdett, hogy az önálló gondolkodásáról ismert külügyminiszter esetleg titokként kezelt információkat ad át partnereinek Moszkvában. Az atomkérdéssel foglalkozó szenátusi bizottság tagjai – főként Vandenberg szenátor – osztották, sőt növelték gyanakodását. Byrnes beszámolóit arról tanúskodtak, hogy a gyanakvás személyi indulatokból, féltékenységből táplálkozott, tárgyi alapja nem volt. A jóváhagyott tervezet az ENSZ illetékes fóruma elé került, amely döntött az ENSZ Atomenergia Bizottsága létrehozásáról.²

Truman a román és a bolgár kormány intézkedéseivel kapcsolatos moszkvai megállapodásokban intenciói megkerülését vélte felfedezni. Itt is tévedett. Byrnes átadta Molotovnak Mark Ethridge lapszerkesztő jelentéseit, aki a State Departmenttől kapott megbízása értelmében jelentést dolgozott ki a két országban tapasztaltakról. Byrnes az amerikai kormányzat nézeteivel összhangban álló jelenségeket észlelt: a két kormány autoritárius módszereit, a demokratikus csoportok képviselőinek a hatalomtól való távol tartását kifogásolta. Sztálint is tájékoztatta, s közölte, hogy ha nem jön létre megegyezés a két kormány kibővítéséről, nyilvánosságra hozza Ethridge jelentéseit. Kompromisszum jött létre, figyelemmel a két kormány eltérő helyzetére. Bolgár viszonylatban a szovjet kormány vállalta, hogy tanácsokat ad a Hazafias Front kormányának más demokratikus csoportok bekapcsolására vonatkozóan, román viszonylatban egy Bukarestbe küldendő amerikai–szovjet–brit bizottság felállításáról döntöttek, amely tárgyalásokat folytat a Nemzeti Parasztpárt és a Liberális Párt egy-egy tagjának a kormányba való bevonása érdekében; a külügyminiszterek megegyeztek, hogy Amerika és Anglia a kiegészített kormányokat el fogja ismerni. Byrnes és Bevin brit külügyminiszter meggyőződött, hogy Sztálin nem hajlandó az elfogadott formulán túlmenő kompromisszumot jóváhagyni. Nem volt kétséges, hogy Sztálin gondoskodik a Szovjetunióval együttműködő kormányok alakításáról a két országban. Trumannak nem lehetett kifogása a kompromisszumok ellen, mivel Sztálin intenciói ismeretében nem várhatott kevésbé intranzigens magatartást Moszkvától. A lengyel kormányzatot illetően hasonló volt a helyzet, a balti államok bekebelezése pedig 1940 óta befeljegzett tény volt.

A moszkvai külügyminiszteri értekezlet Japánnal foglalkozó megállapításai az Egyesült Államok intencióival egyezően jöttek létre. Byrnes érvényre juttatta a Fehér Házban hozott azon döntést, hogy Moszkva nem kontrakarírozhatja Amerika Japán-politikáját. Megállapodás született Washington székhellyel működő, tizenegy ország képviselőiből álló Távol-keleti Bizottság felállításáról, melynek tagjai a Japán ellen harcolt országok delegátusainak minőségében megállapítják a Japánra háruló kötelezettségek elveit és normáit, a döntéseket az amerikai kormány foglalja utasításokba és küldi meg a főparancsnoknak; a Bizottság nem tesz ajánlásokat katonai és területrendezési ügyekben. A fogalmazás érzékeltette, hogy Washington kulcspozícióban lesz a japán kapitulációval és az ország jövőjével kapcsolatos döntéshozatalban. Az a tény, hogy a Bizottság nem tesz katonai és területrendezési ügyekben ajánlásokat, s a szovjet delegátus a többiekkel egyenrangú státusú lesz, kizárta az eredeti szovjet tervek megvalósítását, nevezetesen: a főparancsnok hatalommegosztását egy szovjet főtiszttel a japán megszállási és ellenőrzési politika kidolgozását és végrehajtását illetően. A külügyminiszterek megegyeztek egy Tokió székhellyel működő, négytagú Japán Szövetséges Tanács megalakításában is, amely a szövetséges főparancsnok tanácsadó szerveként Japán megszállásának és ellenőrzésének kérdéseiben illetékes. Hangsúlyozottan tanácsadó szerv létrehozásában történt megállapodás, jeleként annak, hogy a szövetséges főparancsnok az egyedüli végrehajtó hatóság Japánban. MacArthur tábornok széles körű felhatalmazással cseleked-

hetett. Hatásköre egyezett Truman intencióival, amelyek kikristályosodása éppen a németkérdés kapcsán tapasztaltak nyomán történt, nevezetesen: Japánban nem lesznek megszállási övezetek, így elkerülhetők a már előrelátható bonyodalmak.

A külügyminiszteri értekezlet napirendjén szereplő Kína-problematika lényegében az amerikai, illetve a szovjet szándékok kipuhatólására összpontosult. Molotov szóvá tette az Észak-Kínában levő japán egységek lefegyverzésének késedelmét, és tájékoztatást kért az ott tartózkodó amerikai csapatok feladatairól. Byrnes közölte, hogy a lefegyverzés Csang Kaj-sek csapatainak feladata, az amerikai egységek segítséget nyújtanak a kínai egységeknek, feladatuk elvégzése után hazatérnek. Felvetette a Mandzsuriában állomásozó szovjet egységek kivonását. Molotov tájékoztatta, hogy a csapatkivonás 1946. február 1-jével megtörténik, a halasztás a kínai kormány kérésére történt. Kína jövője tekintetében nem volt vita. A Szovjetunió 1945. augusztus 14-én barátsági és szövetségi szerződést írt alá a Csang Kaj-sek vezetése alatt álló Kínával,³ így Molotov egyetértett két kollégájával abban, hogy a nemzetinek nevezett kormány vezetésével demokratikus és egyesített Kínára van szükség, érjenek véget a polgárháborús zavarok. Byrnes tájékoztatta Sztálint, hogy Truman Marshall tábornokot, a vezérkar volt főnökét széles körű felhatalmazással Kínába küldte a polgárháborús zavarok megszüntetésének elősegítése végett. A Kínára vonatkozó külügyminiszteri megállapodás dokumentuma összhangban volt az 1945. december 15-i elnöki nyilatkozattal, amely a következőképpen határozta meg az Egyesült Államok Kína-politikájának alapelveit: „A kormány szilárd meggyőződése, hogy az erős, egyesített és demokratikus Kína döntő fontossággal bír a világbéke szempontjából... Az Egyesült Államok és a többi Egyesült Nemzet a Kínai Köztársaság jelenlegi nemzeti kormányát Kína egyedüli törvényes kormányának ismeri el.” A világháborúra visszanyúló washingtoni Kína-politika, amely a Kuomintang-csapatok és a népi erők összefogását, a Csang Kaj-sek vezetésével kialakítandó egyesített, demokratikus Kína megeremtését tekintette elérendő célnak, irreális premisszákon alapult. A roosevelti koncepciót Truman megvalósítható feladatként fogta fel. Rövidesen tapasztalnia kellett, hogy az elődtől örökölt elgondolás – eleve kudarcra ítélt ábránd volt.

Az erős központi koreai kormányra vonatkozó trumani terv szintén nélkülözte a realitást, mint ahogy a moszkvai külügyminiszteri megállapodás sem volt összhangban a bontakozó fejleményekkel. A három külügyminiszter megállapodott a dél-koreai amerikai és az észak-koreai szovjet katonai parancsnokság képviselőiből álló vegyes bizottság létrehozatalában, amely egy megalakítandó központi ideiglenes kormány és a hazai demokratikus szervezetek részvételével javaslatokat készít egy legfeljebb öt évig működő amerikai-szovjet-kínai gyámságra; megegyeztek az északi és a déli országrészt egyaránt érintő sürgős kérdéseket megvitató konferencia összehívásában is. A két országrészben megindult ellentétes irányú politikai erjedés már a moszkvai konferencia idején akadályozta a két országrész közeledését. 1945 októberében hazatért az ultrakonzervatív nézeteket valló Li Szin-man (Syngmán Rhee) amerikai emigrációjából, s dél-koreai kormány felállítását sürgette. Az északi országrészben kommunista vezetésű rendszer létesült. Ezek a fejlemények akadályozták a Moszkvában létrehozottnak vélt egyetértés továbbfejlesztését.

A szovjet csapatok iráni jelenléte volt az egyetlen moszkvai vitakérdés, amelyben nem született egyetértés. Egy 1942. januári angol-szovjet-iráni megállapodás értelmében London és Moszkva kötelezte magát csapatai kivonására Iránból legkésőbb a németekkel és szövetségeseikkel vívott harcot követő hat hónap múlva. A Három Nagy 1943. január 1-jén Teheránban nyilatkozatban szögezte le, hogy meg kell őrizni Irán független-

ségét, szuverenitását és területi épségét. Harriman amerikai nagykövet a moszkvai értekezlet előtt közölte Molotovval, hogy bár a Szovjetunió csak 1946. március 1-ig lenne köteles kivonni csapatait Iránból, nem kellene várni a határidőig. Clar-Kerr brit nagykövet 1945. december 28-án tiltakozott Molotovnál a szovjet katonai egységek iráni jelenléte ellen. Az amerikai és a brit jegyzékekre adott szovjet válasz elutasító volt. Moszkva nem látta indokoltnak a csapatkivonás időpontjának előrehozatalát, másrészt kétségbe vonta, hogy a szovjet csapatok akadályoznák az észak-iráni régióba küldött iráni katonai egységek rendcsináló tevékenységét, s kilátásba helyezte további csapatok küldését a régióba a szovjet helyőrségek biztonságának megőrzése végett. Amerikai és brit részről indokoltnak látták az észak-iráni régió szovjet annektálásának gyanúját, sőt teheráni ellenkormány felállítására irányuló moszkvai elképzelések körvonalazódását látták, valamint azt, hogy Moszkva a Perzsa-öböl felé kívánja kiterjeszteni befolyási övezetét és új szerződést kényszerít a török kormányzatra. A moszkvai konferenciára készített State Department-dokumentumok komor képet festettek az iráni, török és iraki függetlenséget fenyegető szovjet veszélyről. Byrnes ígéretet kért Sztálintól a szovjet csapatok kivonására, egyszersmind iráni panaszt helyezett kilátásba a Biztonsági Tanácsban, amelyet az Egyesült Államok támogatna. Be kellett érnie azzal a közléssel, hogy a Szovjetunióval szemben ellenségesen viselkedő Irán területéről támadás indulhat a bakui olajmezők ellen, a szovjet csapatok nem avatkoznak az észak-iráni fejleményekbe, de Moszkva nem tűrheti további iráni csapatok küldését a régióba. Bevin London aggályairól tájékoztatta Sztálint, annexiós törekvéseket tett szavá, amelyek a dél-iráni brit olajtulajdonosokat, az indiai és a Távol-Kelet felé vezető útvonalakat fenyegetnék. Bevin a Byrnesnek küldött információval lényegileg azonos szovjet választ kapott. A moszkvai külügyminiszteri konferencia határozatai között nem szerepelt az iráni problematika. A megállapodások tanulmányozója a későbbi fejlemények ismeretében arra a következtetésre juthat, hogy Moszkva indokolhatatlanul merev magatartást tanúsított e kérdés-komplexum kapcsán is. Az Iránban állomásozó szovjet csapatok kivonására megállapított határidő még nem járt le a konferencia időpontjában, de közölni lehetett volna a két nyugati külügyminiszterrel, hogy Moszkva eleget tesz vállalt kötelezettségének. Egy ilyen közlés összhangban lett volna a Három Nagy 1943. januári teheráni nyilatkozatával. Az észak-iráni régióval kapcsolatos szovjet kijelentések nem hatottak meggyőzően, sőt aláátámasztották Washington és London gyanakvásait. A moszkvai szándékok mozaikját összeállítani próbáló amerikai és angol elemzők figyelmét nem kerülte el az észak-iráni Tebrizben meghirdetett, autonómiát követelő program. Az Irán-problematika tanulmányozói rámutattak, hogy Moszkva már 1945. márciusban felmondta az 1925. évi szovjet-török semlegességi és megnevetámadási egyezményt, új szerződést előirányzó tárgyalásokat javasolt, majd júniusban felvetette, hogy az új tárgyalások terjedjenek ki az 1936-os montreux-i fekete-tengeri szorosokról szóló egyezmény felülvizsgálatára is. Nem volt nehéz összefüggést feltételezni az iráni fejlemények és a török kormány irányában kifejtett szovjet diplomáciai aktivitás között.

Ami a kölcsönbérleti szállításokkal és szolgáltatásokkal kapcsolatos, kategorikusan fogalmazott elnöki feljegyzésben tükröződő indulatokat illeti, Truman aligha vette számba a bonyolult témakör valamennyi összefüggését. („Kényszeríteni kell Oroszországot a kölcsönbérleti tartozások rendezésére.”) Amerikai számítások szerint az Egyesült Államok mintegy 46 milliárd dollár értékben teljesített szállításokat és szolgáltatásokat a világháború folyamán az antifasiszta harcot vívó országoknak; ebből az összértékből 11 milliárd dollárra rúgott a szovjet rendeltetésű küldemények értéke. A wa-

shingtoni kormányzat az 1941. március 11-i kölcsönbérleti törvény koncepciójában összekapcsolta a kölcsönbérlet elszámolását az Egyesült Államok háború utáni kereskedelempolitikájában érvényesítendő elvek és módszerek elfogadtatásával. A törvény végrehajtását szabályozó 1942. február 23-i amerikai–angol megállapodás (az ún. Master Agreement) híressé vált VII. cikke a következőképpen fogalmazott: „Azon ellenszolgáltatás módozatait és feltételeit, amelyet az Egyesült Királyság kormánya az 1941. március 11-i törvény alapján kapott segítség fejében az Egyesült Államoknak nyújtani fog, akként kell megállapítani, hogy ne gátolják a két ország közti kereskedelmet...” Washington értelemszerűen kiterjesztette ezt az elvet a többi kölcsönbérletben részesített kormányra is. E rendelkezés azt jelentette, hogy a kölcsönbérleti tartozások elszámolásakor nem szabad olyan terhet róni az adós kormányokra, amely következtében az adósok korlátozni kényszerülnének amerikai áruk importját, erőltetnék az amerikai piacra irányuló exportjukat, nehezzé vagy lehetetlenné válna közreműködésük a multilaterális világkereskedelem megteremtésében. Más szavakkal kifejezve: méltányos feltételeket kell szabni az adós országoknak, amelyek kötelesek hozzájárulni az 1930-as években megalapozott és a világháború alatt továbbfejlesztett amerikai koncepció – az „új szabadkereskedelem” – világméretű elterjesztéséhez, kötelezni magukat a nemzetközi áru- és fizetési kapcsolatokat béklyózó akadályrendszer lebontásának elősegítésére, az amerikai értelmezésű diszkriminációmentesség princípiumának és gyakorlatának elfogadására és érvényre juttatására. A washingtoni kormányzat a fő adós brit kormánynak alacsony kamatozású, hosszú lejáratú (50 éves) hitelt nyújtott az 1945. december 6-i megállapodásban. London eredetileg 6 milliárd dollár hitelt kért, hosszas alkudozás után 3,75 milliárd dollár hitelt kapott, ezen túlmenően 650 millió dollárra rúgó hitelben részesült a kölcsönbérleti tartozások elszámolására. A brit kormány kötelezte magát a világháború kitörésekor átválthatatlanná tett font sterling konvertálására dollárra a megállapodás hatályba lépésétől számított egy éven belül, hozzájárult az amerikai áruk importját nehezítő hátrányos megkülönböztetések megszüntetéséhez 1946. december 31-ig, s a világháború alatt hatalmasra duzzadt fontadóságok dollárra történő konverziójának módozataihoz, állást foglalt a Bretton Woods-i intézményekhez való csatlakozás és a nemzetközi kereskedelem liberalizálásának munkálataiban való közreműködés mellett. Washington külön hitelt nyújtott tehát a kölcsönbérlet elszámolására, a hosszú lejáratú hitellel jelentős (ám a szükséglethez képest viszonylag kevés) segítséget adott Angliának, de az egyéb kötelezettségek vállalása beláthatatlan konzekvenciákat jelzett. A szovjet kormány precedensként fogta fel az Angliával kötött amerikai megállapodást. Számítania kellett arra, hogy ha újjáépítési kölcsönt akar kapni Amerikától, akkor hasonló kötelezettségek vállalására kényszerül: rendezni a kölcsönbérleti tartozásokat, egyetért az amerikai értelmezésű diszkriminációmentesség elvével és gyakorlatával, s közreműködik a multilaterális kereskedelmi és fizetési rendszer kialakítását célzó tárgyalásokban. Várható volt, hogy Washington rövidesen benyújtja a számlát és konkrét kötelezettségek vállalását szorgalmazza. Moszkva 6 milliárd dolláros hiteligényt jelentett be, Morgenthau pénzügyminiszter támogatta az igényt. Az elnök halála előtt kiéleződő amerikai–szovjet ellentétek gátolták a hiteligény konkretizálására irányuló megbeszélések megindítását. Az ügy megrekedt. Byrnes szókimondó feljegyzése megvilágítja a háttérben megbújó intenciókat. A szovjet igényt tartalmazó aktákat az „Elfeledett iratok” közé rakatta a külügyminiszter. A moszkvai külügyminiszteri értekezlet után Sztálin megbeszélést folytatott Harrimannel, s utalt a kölcsönigényre. Az amerikai reagálás nem volt kedvező. Harriman jelezte, hogy Washington egyidejűleg kíván tárgyalni a kölcsönbérleti

tartozásokról és a Szovjetunióval lehetséges gazdasági együttműködés kérdéseiről, s értesítésre adta, hogy a két ország közti ellentétek nem segítik elő a tárgyalásokat. Sztálin együttműködést emlegetett, de közölte, hogy a tudomására jutott angol feltételek elfogadhatatlanok. A brit kormánnyal szemben érvényesített kötelezettségek szovjet variációjára célzott. Sztálin szavai a kölcsönigényhez kapcsolódó amerikai koncepció – tehát a kölcsönbérleti tartozás rendezése, a Bretton Woods-i intézményekhez való szovjet csatlakozás és a multilaterális kereskedelempolitika aktív szovjet támogatása – elutasítását jelentették. Az angol minta szovjet változatának programja lényegileg megbukott, mielőtt még érdemi vitákra sor kerülhetett volna. Sztálin figyelmen kívül hagyta, hogy Bretton Woodsban a szovjet delegátus parafálta a Valutaalap és a Világbank alapító okmányait, s elhárította a nemzetközi kereskedelempolitikai tárgyalásokon való részvételt (amely a napjainkban világméretben funkcionáló GATT megalapozásához vezetett). Nem rendezte a kölcsönbérleti tartozások ügyét, a szovjet kölcsönigény tehát nem került az aktív intézkedéseket igénylő ügyek közé. A kör bezárult. Korunk megváltozott nemzetközi klímájában indokolt a kérdés: nem lett volna-e helyesebb keresni a kompromisszum lehetőségeit, tárgyalni a kölcsönfeltételekről, felülvizsgálni a Bretton Woods-i intézményekhez való csatlakozást elutasító döntést, részt venni a nemzetközi kereskedelempolitikai tárgyalásokon, vállalva az alkudozás terheit? A moszkvai politikai intranzigencia és az autark gazdaságpolitika annak idején kizárta ezt a megközelítést, s a hidegháború szelének eljövételét érzékeltette.

A mindinkább terjedő gyanakvás atmoszférájáról tanúskodik Leahy admirális – Roosevelt egyik közvetlen beosztottja volt – 1945. december 26-i és 28-i naplójegyzete, miszerint a moszkvai konferencia kommunikéje „megbékítési dokumentum, amely mindent megad a szovjetnek, semmit nem őriz meg Amerikának... Byrnes nem volt immunis a State Department kommunisztikus beállítottságú tanácsadóival szemben”. Az idézetet közlő Herbert Feis „From Trust to Terror. The Onset of the Cold War, 1945–1950” című munkájában józanul megjegyzi: mindez pusztán feltevés, de figyelmeztet, hogy az előjogaira kényes elnök fogékony volt Leahy kritikái iránt, és a befolyásos szenátorok gyanakvásait sem hallgatta közömbösen. Az előzőekben vázoltak arról tanúskodnak, hogy Byrnes céltudatosan és találékonyan képviselte a hivatalos álláspontot, tevékenysége nem szolgáltattott okot a rövidesen jelszóvá előléptetett vádra, hogy ti. „puha a kommunizmussal szemben”. Ám ezekben az években egyre kevésbé lehetett védekezni az effajta vádakkal szemben, s az elnöki ún. lojalitási-biztonsági program első sorban a State Departmentet vette célba.

A külügyminiszterek moszkvai konferenciáján már nem érvényesültek az amerikai attitűdöt Potsdamban befolyásoló megfontolások. Mind tudatosabban mutatkozott meg a Fehér Ház azon törekvése, hogy a moszkvai konferencián létrejött megállapodásokban a formálódó ún. hajthatatlansági politika érvényesüljön. Ez tükröződött az atomenergiát ellenőrző bizottság felállítására vonatkozó javaslatban. A Japánnal kapcsolatos megállapodás kidolgozásánál Byrnes gondoskodott arról, hogy a japán megszállási politika a Fehér Ház intenciói szerint valósuljon meg. A Kína ügyében elfogadott megállapodás is egybevágott az amerikai aspirációkkal, noha a Marshall-küldetés következményei jelezték, hogy ingatag alapokon nyugszik a washingtoni koncepció. Korea az adott időpontban mellékkérdés volt; ám a megállapodással kapcsolatos székszis mind amerikai, mind szovjet részről indokolt lehetett. A román és bolgár állapotok vitájánál nem volt kétséges, hogy az Egyesült Államok és Anglia kormányai nem mondanak le a kelet-európai fejlemények befolyásolásáról, bár pozícióik gyengesége kézzelfogható volt.

Az elnöki feljegyzés summája – „elegendem van a szovjetek babusgatásából” – Truman leplezetlen, nyers indulatkitörése volt. Háromnegyed éves elnöki tapasztalatait foglalta össze. A potsdami tárgyaláskon lenyelt sztálini lekicsinylő hanghordozás, a szovjet követelések kényszerű tudomásulvétele, a befejezett tények megalázó elviselése miatti harag gomolygott a kurta mondatban. Sztálin fölényes tényismeretével nem vehette fel a versenyt az elnök. A roosevelti örökség gyors megemésztése óriási erőfeszítéseket követelt tőle; szívós akarattal tanulmányozott irathalmazokat, konzultált Rooseveltt közvetlen munkatársaival és katonai vezetőkkel. Erőfeszítései nem eredményezték a remélt sikert. A potsdami tárgyalások mérlege Truman megítélésében túlnyomóan a meghátrálás jeleit mutatta, legalábbis Európát illetően, márpedig ez volt a fő tét. A gyors mérleg kevésbé vette figyelembe az amerikai álláspont érvényre juttatásának eredményeit a kulcskérdésnek számító német jóvátételi problematikánál, holott ez fontos fegyvernek ígérkezett a jövő formálásánál. A szovjet intranszigencia félretette Truman javaslatait; a kelet-európai szovjet hegemonia áttörése mindinkább merő illúzióknak bizonyult Washingtonban és Londonban; a szovjet háborús tartozások ügye holtpontra jutott, a Nyugat fenyegetettsége reális veszéllyé nőtt a trumani gondolkodásban – a hajthatatlanság ábrándja az ellenkezőjébe csapott át: a szovjetek „babusgatásába”. Az 1945. végi feljegyzés summája a formálódó hidegháború irányába mutatott. Az 1947-es esztendő hozta meg a Washingtonban követendőnek ítélt politika kinyilvánítására alkalmas fejleményeket. Az elvetett állítólagos „babusgatás” helyét az amerikai irányvonal intranszigenciája vette át.

Az iráni fejlemények kielégítették a „vasököl”-fenyegetést hangoztató Trumant. Az iráni kormány 1946 januárjában panaszt emelt a szovjet csapatok iráni jelenléte ellen a Biztonsági Tanácsnál, az amerikai küldött támogatta a panaszt. A BT jelentést kért a szovjet–iráni tárgyalásokról. Hír érkezett az iráni miniszterelnök moszkvai megbeszéléseiről, melyek során 51 százalékos szovjet részvénytulajdonnal működő szovjet–iráni olajtársaság alakítását irányozták elő. Az ellentmondásokkal tarkított kontroverzia mozzanatai a következők voltak: a sajtó szerint a szovjet csapatok 25 mérföldre álltak Teherántól; Truman amerikai–szovjet háború lehetőségéről tájékoztatta Harrimant; a tengerészeti minisztérium egy hadihajót irányított Isztambulba az amerikai flotta erejének demonstrálása végett; Moszkva tájékoztatta az ENSZ-főtitkárt, hogy a már megkezdett csapatkivonás hat hét alatt lezárul; Teherán április 15-én visszavonta panaszát, de a BT amerikai–angol ösztönzésre csak május 22-én vette le napirendjéről az ügyet, miután az iráni nagykövét jelentette, hogy már nincsenek szovjet egységek Észak-Iránban. 1946 végén az iráni hadsereg elfojtotta a szeparatista mozgalmat a régióban; a Medzslisz amerikai bátorítással elutasította a szovjet–iráni olajszerződés ratifikálását. A huzavona fokozta a nemzetközi közvélemény gyanakvását a szovjet külpolitikával szemben; a szeparatista törekvések támogatását és az iráni területi integritás megsértését írta Moszkva terhére. A késedelmesen, de végrehajtott csapatkivonás, az iráni panasz eredményes támogatása az ENSZ fórumán, az iráni–szovjet olajszerződés ratifikálásának elutasítása arról győzte meg Trumant, hogy Moszkva meghátrál, mihelyt erőt tapasztal. A szovjet pozíció viszonylagos gyengülését nem ellensúlyozta Moszkva bejelentése a Biztonsági Tanácsban Hollandia indonéziai beavatkozása és Anglia görögországi katonai jelenléte ellen. Nyilvánvaló volt, hogy a protestálást ellenlépésnek szánta Moszkva, de nem támaszkodhatott erkölcsi alapra.

Jegyzetek

- 1 James F. Byrnes egykori szenátor, majd a Legfelső Bíróság tagja Roosevelttel egyik legközvetlenebb munkatársa volt. A háború alatt egy gazdasági stabilizációs hivatal vezetője volt, majd a háborús mozgósítási hivatalt irányította. Gyors intézkedéseiről, önállóságáról volt ismert. Az 1944-es elnökválasztást megelőzően egyike volt az alelnökjelölteknek, számított a posztra, de Roosevelttel végül a kevésbé ismert Harry Truman szenátor mellett döntött, indokait nem közölte. A gyors elnöki döntés alig rejtett szembenállást eredményezett Byrnes és Truman között. Roosevelttel halála után Truman Byrnest jelölte Stettinius külügyminiszter utódának; a közismert és Roosevelttel helyetteseként számontartott Byrnest fellehetően kárpótolni kívánta az 1944-es rivalizálás miatt. Gesztusa ellenére ismételen burkolt ellenszenvvel viseltette Byrnes akcióival szemben.
- 2 Az atompolitika kérdéskomplexumára I. *Láng Imre*: Atommonopólium vagy atomfegyver-tilalom, 1945–1946. – Világtörténet, 1992. ősz–tél, 70–79.
- 3 1945. július–augusztusban szovjet–kínai előkészítő tárgyalások folytak Moszkvában a szovjet feltételek tisztázása végett. Megegyezés jött létre Külső-Mongólia függetlenségéről, ha népszavazás így dönt. Sztálin fokozta Port Arthur és Dairen kikötőkkel, a kelet-kínai és a dél-mandzsuri vasúttal kapcsolatos korábbi követeléseit. A két vasutat szovjet tulajdonként, szovjet vezetéssel kívánta működtetni. Felvette Dairen és Port Arthur szovjet ellenőrzés alá vonását. Feltételei értelmében az előbbi minden nemzet használhatná, igazgatását szovjet állampolgár elnöklete alatt szovjet–kínai tanács látná el; az utóbbi közvetlen szovjet ellenőrzés alá kerülne, támaszpontjait szovjet és kínai egységek vennék igénybe; a szovjet ellenőrzés alatti katonai övezet mind Port Arthurt, mind Dairent magában foglalná. Washington diplomáciai úton tartotta a kapcsolatot a kínai delegációval. Sztálin részben elfogadta a kínai kompromisszumos javaslatokat, követeléseit zömét érvényesítette a szerződésben.

Irodalom

- Byrnes, James F.*: Speaking Frankly. New York, 1947.
Úő.: All in one Lifetime. New York, 1958.
- Truman, Harry S.*: Memoirs 1–2. Garden City, 1955–1956.
- Feis, Herbert*: From Trust to Terror. The Onset of the Cold War. New York, 1973.
- Halmosy Dénes*: Nemzetközi szerződések 1918–1945. Budapest, 1966.
Úő.: Nemzetközi szerződések 1945–1982. Budapest, 1985.
- Zsigmond László* (szerk.): Szöveggyűjtemény. Nyugat-Európa, az Egyesült Államok és a nemzetközi helyzet 1945–1955. Budapest, 1971.
- Teherán, Jalta, Potsdam. Dokumentumgyűjtemény. Budapest, 1969.
- Láng Imre*: Nemzetközi gazdasági és pénzügyi szervezetek kialakulása és tevékenysége a II. világháborút követő években. Budapest, 1970.
- Láng Imre*: Az Egyesült Államok gazdaságpolitikája és külpolitikája. A New Deal és az „új semlegesség” évei. 1933–1939. Budapest, 1989.
- Vandenberg, Arthur R.*: The Private Papers of Senator Vandenberg. Boston, 1952.
- Pratt, Julius W.*: A History of United States Foreign Policy. New York, 1955.
- Donovan, Robert J.*: Conflict and Crisis: The Presidency of Harry S. Truman 1945–1948. New York, 1977.
- McCoy, Donald R.*: The Presidency of Harry S. Truman. Kansas, 1984.